

Integer, drie maal anders: integere lichamen, integere personen, integere afbeeldingen

Rob van Gerwen
Departement Wijsbegeerte
Universiteit Utrecht
www.phil.uu.nl/~rob

23 november 2010

Inleiding

Volgens Ludwig Wittgenstein, met wie ik het wel vaker eens blijk te zijn, kijken wij naar foto's van mensen alsof we naar de afgebeelde personen kijken. Maar hij voegt er onmiddellijk aan toe dat het geen wet van Meden en Perzen is dat we foto's als transparant beschouwen:

“We zouden ons gemakkelijk mensen kunnen verbeelden die niet deze verhouding tot zulke afbeeldingen hebben. Die bij voorbeeld misselijk zouden worden van foto's, omdat een gelaat zonder kleur en zelfs misschien al een gelaat dat in schaal gereduceerd is op hen als onmenselijk zou overkomen.” Wittgenstein 1953, 205:f

Wat is een persoon voor een entiteit dat een foto ervan voor sommigen onmenselijk kan lijken? Sommige morele problemen rond medische archieven zouden best rond dit filosofische probleem kunnen draaien.

Wat *is* een persoon eigenlijk?¹ Wel, een persoon heeft een lichaam. Zonder lichaam geen persoon. Als ik zeg: “Ik ken hem persoonlijk”, dan bedoel ik dat ik oog in oog met hem heb gestaan. Natuurlijk kunnen we over mensen ook op afstand oordelen, maar in zo'n geval evalueren we hun daden eerder dan de persoon die ze zijn.

Ik ga er hier vanuit dat de persoon zelf iets is, iets wat geheel en al gebonden is aan dat lichaam dat we daar voor ons zien. *Hoe is de persoon*

---

¹ Het gaat mij hier niet om de vraag over de metafysische contuïteit van personen; over hoe ze over hun toekomstige of jeugdige zelf kunnen denken.

gebonden aan zijn lichaam? is de vraag die ik u wil voorleggen. Ik ga geen oplossingen aanreiken, maar wil u met mijn bespreking doordringen van het lastige karakter van de vraag waar we vandaag mee worstelen nu we ons buigen over ethische problemen rond het medisch archief.

Integere Lichamen

Het lichaam is niet alleen de plaats waar de persoon huist; het is evengoed ook een biochemische machine—die door de medische wetenschap in kaart wordt gebracht. De medische wetenschap probeert ook uit alle macht bij te dragen aan het behoud van die biochemische machines. Dat is ook heel goed voor de persoon, want, zoals ik al zei, zonder lichaam geen persoon. Ik denk echter dat het behoud van de persoon het doel is van het behoud van het lichaam. Daarmee benaderen we het probleem zoals ik denk dat het vóór ons ligt.

Artsen hoeven zich niet persoonlijk tot iemand te verhouden om bij te kunnen dragen aan het behoud van zijn of haar lichaam. Als een chirurg bot doet tegen degene wiens hersenpan hij zometeen zal openen om er een gezwel uit te snijden, nemen we dat op de koop toe. Liever een botte chirurg die geneest, dan een aardige die aanrommelt.² Artsen beheren de integriteit of heilheid van onze lichamen.

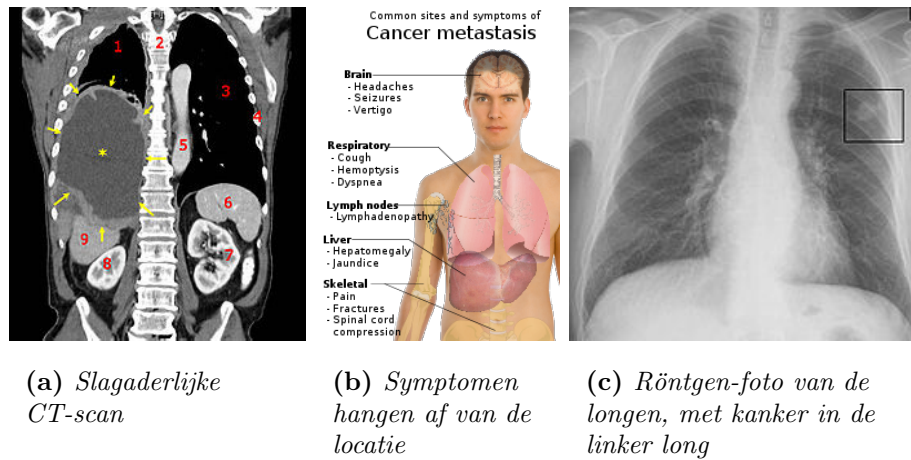
Toch zouden we ontevreden zijn wanneer artsen hun taak al te letterlijk zouden nemen en helemaal geen rekening zouden houden met de personen om wie het gaat; als ze mensenlichamen zouden behandelen zoals slaggers in een slachthuis kadavers. We vinden ook dat menselijke resten de laatste eer bewezen moet worden, en doen dat door ze respectvol te cremen of te begraven, of welk ander ritueel we hierbij ook in stand houden. Ook hier vinden we het probleem. Vanuit het oogpunt van de medische wetenschap zijn begrafenisrituelen irrelevant. Waarom hebben we ze dan?³

Als de medische wetenschap menselijke resten wil bewaren, moet ze daar redenen voor hebben die uiteindelijk het behoud van lichamen ten goede komen. Iemands lichaam mag met dat doel voor ogen *veralgemeniseerd* worden. Een cultuur met haar rituelen gaat het echter veeleer om het diepere doel van het behoud van personen. En hoe werkt dat wetenschappelijk veralgemeniseren?

Theoretische uitspraken uit de medische literatuur spreken over ziektes en tumoren in abstracte zin. Een afbeelding kan dit abstractie visualiseren—zo toont afbeelding 1a een “CT scan” waarop een kwaadaardige longkanker te zien is. Maar het is wel een scan—een technologisch voortgebrachte reproductie

---

² De arts is als de koster die het relikwie bewaart en voor ondergang behoedt. ³ Ik hou me niet bezig met de vraag welke rituelen we zouden moeten hebben.

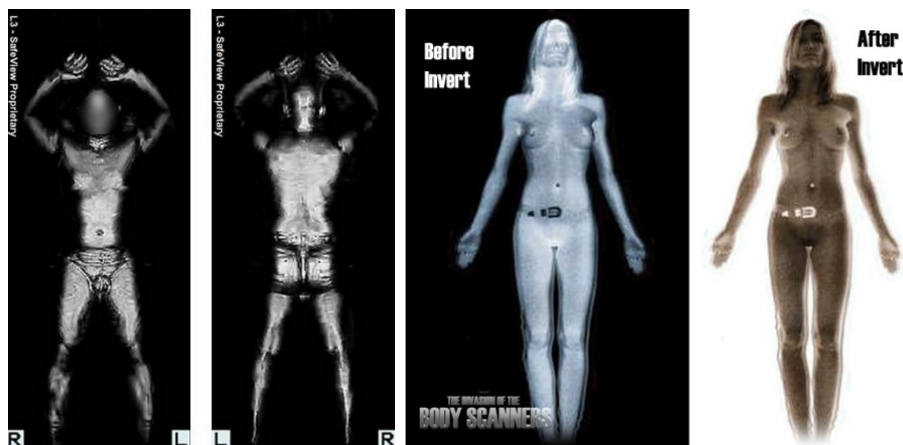
Figuur 1: Abstracte beelden van echte mensen

van een echt object—en dus is het beeld het beeld *van iemand*, ook al is hij niet persoonlijk geïdentificeerd. De betreffende arts gebruikte de scan om een ziekte bij een individu te diagnosticeren, maar wij kijken er nu in abstracto naar. Wij zien de scan als een voorbeeld van een CT-scan van een kanker—en we offeren als het ware de persoon wiens binnenste ze toont op aan onze doelen. Het is dat de persoon in kwestie niet herkend kan worden, maar een tweede afbeelding (1b) toont wel een lichaam van een persoon die, zo neemt men aan, door omstanders herkend zou kunnen worden—maar hij heeft waarschijnlijk geposeerd voor de foto én het inwendige dat op foto is gemonteerd is duidelijk schematisch, het is niet van de man. En deze Röntgen-foto (fig. 1c) toont zeker de longen van een bepaalde persoon, maar ook die is volstrekt onherkenbaar. Herkenbaarheid lijkt het criterium voor acceptatie van medische afbeeldingen. Maar wat is dat?

Het probleem keert terug in de full-body-scan (zie afb. 2) die men tegenwoordig op vliegvelden maakt om wapens te vinden die men onder de kleding verbergt. Er is veel gedoe over inbreuk op de privacy,⁴ maar m.i. illustreert de full-body-scan ook iets anders—iets wat wij, kijkend naar de afbeelding die hier is gereproduceerd niet ervaren. Er kijkt iemand “live” naar uw naakte lichaam en ziet het ook bewegen. Die kijker is geen arts die uw lichaam als een bio-chemische machine onderzoekt, maar iemand die zoekt naar objecten en die—als het ware terloops—ook dat naakte lichaam voor zich ziet. De gescande persoon loopt het risico dat de kijker zich iets gaat voorstellen bij dat lichaam zonder dat hij *daar* toestemming voor heeft gekregen. De kijker kan

⁴ Wat is privacy precies? Een afscherming van bepaalde blikken, denk ik.

met een seksuele blik kijken, en anticiperen op seksuele handelingen. Dat is vast altijd een overweging die bij uitgewisselde blikken een rol kan spelen, maar er wordt een stap overgeslagen: de ander wordt zomaar naakt gepresenteerd.⁵

(a) Zoeken naar wapens

(b) Kunnen ze in full-colour afgebeeld worden?

Figuur 2: *Full Body Scans*

Integere Personen, Intieme Blikken

Ik zei: een persoon persoonlijk kennen veronderstelt zijn aanwezigheid: je moet hem voor je zien—maar zien alleen is niet voldoende. Je moet hem nemen voor wat hij is. Je moet je tot hem verhouden. En dat vereist een uitwisseling van blikken.

⁵ Ik heb geen principiële problemen met seksualiteit. Ik meen dat we bij het vrijen nog dichter bij de ander zijn en hem of haar nu met al onze zintuigen waarnemen—dat bewijst haar en mijn persoon op zeer intieme wijze, en er lijkt vanuit geen enkele biologisch-relevante overweging bezwaar tegen gemaakt te kunnen worden. (Zie van Gerwen 2008 en van Gerwen 2010). Het probleem is dat onze moraal de seksuele interactie tussen twee personen als gelijkwaardig wenst te zien. Beide personen moeten instemmen. Hoewel niet altijd voor derden zichtbaar is hoe twee mensen die onderlinge toestemming organiseren—het hoeft maar een blik te zijn—is het duidelijk dat er hiervan bij de full-body-scan in principe geen sprake is. We zouden moeten eisen dat de kijker a-seksueel kijkt. Ik heb geen idee hoe zo'n eis geformuleerd moet worden, noch hoe overtreding ervan vastgesteld moet worden. Ik weet niet of afbeelding 2b een mogelijke werkelijkheid weergeeft (ik weet bij voorbeeld niet of body-scans er uitzien zoals de linker-foto laat zien), maar het vereist weinig verbeeldingskracht om ons voor te stellen dat de douaniers een blik voor het echte naakt zouden kunnen ontwikkelen (of: een preferentie voor negatief afgebeeld naakt)—dat hij gluurt.

Laten we een *experiment* doen. Ik draag u op om nu naast u te kijken naar die onbekende buur die u daar naast u aantreft, en diens gelaat te evalueren. . . . U doet waarschijnlijk niet mee. Misschien uit schroom—maar waar komt die schroom vandaan? Een boom kunt u wel observeren en beoordelen, dus waarom het lichaam van uw buur niet? Maar misschien beseft u dat het niet kan omdat kijken naar een mens vereist dat u zelf ook iets aan die mens aanbiedt: uw blik valt immers niet neer op een object, het object kijkt terug—er vindt een uitwisseling plaats.

Als u de ander *afstandelijk* observeert om haar te beoordelen zonder uw eigen persoon in de interactie te betrekken—u gluurt, als het ware—dan pleegt u inbreuk op een intimiteit die bij menselijke interactie hoort.⁶ Gek is dat wel, want een uitwisseling van blikken is toch gewoon een causaal proces waarbij het ene stel ogen licht verwerkt dat op het object reflecteert en via de retina binnenkomt, terwijl het andere stel ogen, van de ander, dit lichaam hier op dezelfde manier verwerkt? Waarom al die poespas over intimiteit?⁷

Ik denk dat we de personen die in mensenlichamen huizen in *de intimiteit van de uitwisseling van blikken* vinden. Daarom moet u personen persoonlijk leren kennen: oog in oog. Omdat uw blik die ander kwetsbaar maakt, mag ze alleen wanneer u zelf evenzeer kwetsbaar bent. En dat “mogen” is niet moreel, maar, denk ik, biologisch: het komt met de species dat haar leden zich intiem tot elkaar verhouden. U moet u tot de ander verhouden, nee, u moet zich tot elkaar verhouden. Niet alleen is dit hoe we anderen beoordelen, het is ook hoe we personen constitueren, hoe personen aan lichamen gebonden zijn: via de blik van de ander. Dit is de kern van de *integriteit van personen*.

In het Christendom spreekt men in dit verband over de ziel en—omdat men bang is die teveel in het aardse lichaam te lokaliseren—ook over zielsverhuizing: na de dood van het lichaam gaat de ziel naar de hemel. Seculiere

---

⁶ Ik ontdekte dat er een tijdsduur vastzit aan ons vermogen de ander te observeren toen de mobieltjes “in” kwamen. Toen bleek dat je iemand die mobiel aan het bellen is met een gerust hart op je gemakje kunt observeren en dat hij ook rustig om zich heen kan kijken en iedereen van top tot teen kan opnemen. Omdat hij zich niet tot die anderen verhoudt. Dit is uitzonderlijk—het is de uitzondering. ⁷ Die intimiteit van zo’n uitwisseling van blikken kent uiteraard *gradaties*: met een onbekende is zij nog miniem en open voor mogelijk moois; met bekenden is zij al beproefd en zijn ook de kwetsbaarheden en de hiërarchie in uw uitgewisselde blikken al gekend; en met een enkeling leidt ze tot een geïnteresseerde fascinatie waar het eigen ik en dat van de ander een grote rol in spelen, bij voorbeeld wanneer een ouder naar zijn kind kijkt en daar van alles van hemzelf herkent of projecteert; of wanneer twee verliefde mensen elkaar aankijken. Hoe ook, één of andere mate van intimiteit is er bij iedere blikwisseling. Ik bedoel niet dat er pas sprake is van zo’n intieme blik wanneer ze sympathiek is jegens de ander. U kunt u ook agressief jegens de ander verhouden en u toch tot zijn persoon verhouden. Ik ben niet gebonden aan een misplaatst optimisme over de menselijke natuur—slechts aan zijn niet-lichamelijke zijnswijze.

denkers spreken liever over de geest, die dan wel ergens in het lichaam zetelt en mee sterft met het lichaam. En tegenwoordig spreken we liever over iets puur lichamelijks als de hersenen als de locatie van zoiets als de ziel of de geest, maar noemen we dat dan weer liever het bewustzijn. Ziel, geest, bewustzijn—het zijn allemaal niet-materiële dingen in het lichaam, maar waarom zoeken we die?

Ik denk dat het ons eigenlijk om de persoon gaat, om iets wat anderen in andermans lichaam zien en wat het puur lichamelijke te buiten gaat. Ook ik geloof niet in een na de dood overblijvende ziel; maar evenmin geloof ik dat er een geest is, die als entiteit ergens in ons lichaam zit, en die we dan tegenwoordig beter hebben leren lokaliseren met onze fMRI-scans, namelijk in de hersenen. De hersenen zijn zeker een deel van het lichaam. En de persoon hoort ook bij dat lichaam daar, alleen niet als een aanwijsbaar onderdeel ervan.

De persoon wordt beheerd door de blikken die anderen op hem werpen. En dat is waarom die religieuze intuïtie dat de persoon niet sterft met zijn lichaam me goed te verdedigen lijkt—iemand's persoon overleeft zijn lichaam, maar niet in een of andere hemel; hij leeft voort in de anderen.

(a) Relikwie van paus Adriaan VI

(b) Byzantijns Icoon

Figuur 3: *Religieuze fenomenen*

Culturele praktijken

De cultuur kent verschillende praktijken om onze kwetsbare kern te beheren. 1. De medische wetenschap richt zich op het lichaam. De kwetsbare ontologie van de persoon is echter niet iets waar de medische wetenschap zich mee bezighoudt. Dat hoeft ze ook niet, maar het geeft ons wel een goede indicatie waar

de eventuele conflicten te verwachten zijn. 2. Bepaalde religieuze fenomenen, zoals relikwieën en de Byzantijnse iconen-cultus waar ik het nu over zal hebben, betreffen de kwetsbare persoon. En 3. tussen die twee in en midden in het leven van alledag: foto's met als typische voorbeeld iconische foto's.

Integere Afbeeldingen

Wanneer men oog in oog staat met een relikwie, zo is het idee, staat men oog in oog met degene van wie het een overblijfsel is. De heilige van wie het botje of de haarlok is, Jezus van wiens kruis de splinter afkomstig is, enz. We hebben dan een historische sensatie, zoals Johan Huizinga dat noemde, en worden getransporteerd naar vervlogen tijden. Zulke sensaties hebben we ook als we in Auschwitz rondlopen, of als we terugkeren naar het viaduct in Duisburg waar bij de Loveparade in juli 2010 zoveel mensen door verdrukking de dood vonden. Het relikwie beheert een beeld.

Ik denk, maar vraag u niet om die gedachte kritiekloos over te nemen, dat we in zo'n historische sensatie blikken terugvinden: de blikken op de paus wiens overblijfsel daar voor ons ligt, op Jezus, op de barakken in het concentratiekamp, op het viaduct in Duisburg en de weg eronder. Blikken die de situatie hebben gemonsterd toen de betekenisvolle gebeurtenissen er plaatshadden. Intieme blikken die nu worden uitgewisseld via de overblijfselen. Maar hoe historische sensaties verder ook uitgelegd moeten worden, ze zijn verankerd in iets echts, een authentiek overblijfsel.

Dat motiveerde ook de regels rond de Byzantijnse iconen die zowel perioden van verering als van iconoclasme hebben gekend. Een Byzantijns icoon is gemaakt volgens heel stringente regels en die hebben onder andere tot doel om de maker van de afbeelding buiten beeld te houden!⁸ Waarom dat? Waarom mogen we vooral geen aandacht schenken aan de maker van het icoon? Wel, dat is omdat we het gevoel moeten krijgen oog in oog te staan met degene die op de icoon afgebeeld is, doorgaans een heilige, bij voorbeeld Jezus. En dat het beeld gemaakt is door mensen doet zijn bewijskracht teniet.

Dat gaat nog verder terug op de traditie van de acheiropoetische afbeelding (dat wil zeggen, niet gemaakt door de hand van een kunstenaar) waarvan het exemplarische voorbeeld de Mandelion is, de doek waarmee Jezus' gelaat is afgeveegd bij zijn kruisgang: u weet, die mantel hield daar een afbeelding aan over, een afbeelding die causaal verbonden is met Jezus, en dientengevolge betekent kijken naar de afbeelding op die mantel, kijken naar Jezus zelf. Dat

---

⁸ Bij een portret van Rembrandt ziet u meteen ook de typische stijl van de schilder, de man Rembrandt. Dat werd voorkomen bij de Byzantijnse icoon door de stringente eisen bij de totstandkoming.

effect proberen Byzantijnse iconen te herhalen: niet alleen geven ze de kijker informatie over de afgebeelde, ze brengen hem er ook mee in contact. We werpen een blik op de afgebeelde.⁹

De icoon is een omkering van het relikwie: het relikwie beheert (in zijn echtheid) een beeld; de icoon beheert (in zijn beeld) een authentieke entiteit.

Relikwieën en Byzantijnse iconen vormen culturele antwoorden op een diep-gevoeld probleem: als een belangrijke persoon dood is, kan niemand zijn liefdevolle blik meer ontmoeten—hoe dat te voorkomen? De motivatie achter deze verschijnselen is het behoud van de intiem uitgewisselde blik, de wederzijdse constitutie van personen. Bij “gewone” mensen is minder evident welk belang het behoud van de persoon *via zijn overblijfselen* dient. Soms staat de afbeelding, of het overblijfsel het behoud van de persoon juist in de weg.¹⁰

Ook al zijn menselijke overblijfselen soms instructief voor de medische wetenschap en willen we die daarom bewaren, als die overblijfselen tevens gebonden blijven aan de intieme blikken van anderen dan ontstaat er een conflict tussen de abstracte belangen van de wetenschappen en de particuliere van de nabestaanden. Wie maakt immers uit of een overblijfsel van een lichaam wel of niet het restant van een *persoon* is?¹¹

Wie mogen de persoonsstatus van het lichaamsdeel claimen en met welk recht? Moeten nabestaanden zich *verdedigen* over iets wat in het leven van alledag zo persoonlijk is? *Is* zoiets kwetsbaars wel te verdedigen? Maar mogen “nabestaanden” dan roepen wat ze willen—en zo het bestaansrecht onder het medisch archief ondergraven? Wanneer is iemand een “nabestaande”? De constitutie van personen—het proces dat een lichaam van de mensensoort tot een persoon maakt—is een zeer intieme affaire.

Waarom rouwen mensen?

Waarom rouwen mensen? Omdat ze geen leuke dingen meer met de overledene kunnen doen? Dat klinkt me wel heel instrumenteel in de oren (hoewel het wel zal meespelen); dit kan toch niet alles zijn, want dan zou een ander met wie we

---

⁹ U begrijpt dat dit een foutieve redenering is: omdat de maker niet zichtbaar is, moet de afbeelding causaal tot stand gekomen zijn en dus een directe blik op de afgebeelde leveren. ¹⁰ Ditzelfde beginsel ligt ook ten grondslag aan de film industrie, aan Hollywood, en aan fotografie. Het streven is hierbij immers gericht op de transparantie van het filmmateriaal en de onzichtbaarheid van alle echte ingrepen in de studio: de acteur zelf moet zich verliezen in zijn personage, de montage, de studio-lampen en de microfoons moeten onzichtbaar zijn, enz. In de museale (zgn. “Hoge”) kunsten daarentegen draait het juist om die echte aspecten: de rituelen van de beschouwing vormen de kern van de installatie-kunst en de performance. Daar rekent men primair met de presentie: van het materiaal en van de beschouwer. ¹¹ Daarvoor moet men dan wel de persoon *herkennen* in het overblijfsel. Zouden we die identiteit niet geheim mogen houden? Wat is de ethische status van zulke geheimhouding?

die leuke dingen ook kunnen doen, onze rouw onmiddellijk beëindigen. Rouwen we dan omdat we de ander niet meer kunnen zien—ook dat zal meespelen. Maar het belangrijkste verlies, dunkt mij, bestaat erin dat de ander mij niet meer zal waarnemen met zijn speciale blik, zijn speciale manier waarop hij mijn persoon erkent, en herkent.

Een deel van mij is vergaan met het overlijden van de geliefde persoon. Dat geeft mij recht van spreken waar het om zijn overblijfselen gaat. Iets wat mijn persoon beheerde is nog aanwezig in mijn blik op die overblijfselen.

Alles van waarde is weerloos, zei Lucebert, en wordt van aanraakbaarheid rijk, en aan alles gelijk. Het unieke van de mens wordt tenietgedaan wanneer hij tot een lichaam wordt teruggebracht. Onze wetenschappelijke benadering van mensen *moet* wel op zijn lichaam gericht zijn, maar ze komt heel niet toe aan de menselijke. Daar hoeft geen wetenschapper zich dus door aangesproken te voelen want zo is de wetenschap nu eenmaal gedefinieerd—als de poging de wetmatigheden te ontdekken achter wat zich voor aardse stervelingen als *de* werkelijkheid voordoet. De medische wetenschap heeft geen plek voor de intieme blikwisselingen, en wij tolereren dat omdat ze op andere vlakken heel goed is bij het behoud van het lichaam dat nodig is voor die intimiteit. Maar soms is er dat conflict.¹²

Moet het recht hierbij de knopen doorhakken? Vermoedelijk wel, maar wat moeten de argumenten zijn? We hebben te maken met een volkomen onvergelijkbaarheid van overwegingen. De nabestaande die protest aantekent tegen de opname in het medisch archief van een menselijk rest, kan de medische wetenschap een volstrekt idiosyncratische oprisping toeschijnen die in het licht van de grootse belangen van de mensheid snel zou moeten verdwijnen. Maar de medische wetenschap moet beseffen waar het haar eigenlijk om begonnen moet zijn bij de instandhouding van het menselijk lichaam: de persoon en de kwetsbare intimiteit van de blikwisseling.

Waar we denk ik voor moeten waken is de medicalisering van de mens—de ontwikkeling waarbij personen volledig worden teruggebracht tot hun lichamen. Medische wetenschappers zijn ook mensen dus men neemt aan dat zij weten wat de gevaren zijn. Maar de medicalisering van de mens hangt niet alleen van heldere menselijke keuzen af, maar ook en vooral van tendensen in de wetenschappen om de werkelijkheid onder controle te brengen. En, vrees ik, ook van de angst van de mens voor intimiteit en kwetsbaarheid.¹³ Ik wou alleen gezegd hebben dat de morele problemen met het medisch archief zich

---

¹² Overigens lijkt onze cultuur er meer en meer op uit te zijn het conflict te slechten door de intiemere aspecten van ons leven meer en meer terug te brengen tot zaken die die wetenschappen wel vermogen te verklaren, zie de cognitive science. ¹³ Liever dan een lelijke trek met opgeheven hoofd te dragen, laten we ons gelaat met cosmetische chirurgie aanpassen aan schoonheidsnormen die van foto's van modellen afhangen. . .

tot de kern van ons menszijn uitstrekken.

Ik dank u voor uw aandacht.

Referenties

Sacks, Oliver. 1995. “An Anthropologist on Mars.” In *An Anthropologist on Mars*, 233–82. New York: Knopf.

van Gerwen, Rob. 2008. “Pornografie als Pathologie van de Blik, en echte seks, en Kunst.” *Sensoa*, vol. Lief en Leed.

———. 2010. “How to do Things With Pictures.” *ms*.

Wittgenstein, Ludwig. 1953. *Philosophical Investigations*. Translated by G.E.M. Anscombe. Oxford: Blackwell.

Verwijzingen op mijn weblog: <http://blog.phil.uu.nl/robvangerwen/>

Bijlagen

1. Biologie en de Mensensoort (Uitwijding)

Uiteraard hebben we dit vermogen om elkaar op deze manier als personen te zien—te constitueren—verkregen door de evolutie van de soort. Of beter: de relevantie van de evolutionaire psychologie, een nieuwe tak van wetenschap, ligt hierin dat ze kan uitleggen waarom leden van de menselijke soort zich op deze manier tot elkaar verhouden.

Het is bij voorbeeld normaliter onmogelijk om ons op deze manier te verhouden tot leden van een andere soort, ook al willen biologen ons laten denken dat het bij alle hogere diersoorten op eenzelfde manier gebeurt. Binnen een species, ja; tussen de species: misschien, maar hoe dan ook: zeer beperkt. Mij gaat het nu om de onmogelijkheid van inter-speciale constitutieve blikwisseling. U herinnert zich vast nog de Bokito-affaire, van de Rotterdamse vrouw die na herhaald bezoek aan Blijdorp overtuigd was geraakt dat het gorilla-mannetje Bokito iets met haar wou—dat had ze in zijn blikken gezien. De gorilla brak uit, sleurde de vrouw door Rotterdam en sloeg wild met haar rond. Hij was boos: ze had hem aangekeken. Hoe had de vrouw kunnen uitvinden in haar observaties van de gorilla wat deze voor haar voelde. Nooit, zeg ik u, had ze dat kunnen ontdekken. Het zijn de biologen die met uitgebreide observaties en verhalen en theorie ons vertellen hoe het zit. Maar hun toegang is niet onmiddellijk zoals de toegang tot uw buur dat is.

Maar er is ook het geval van Temple Grandin, een vrouw die aan het syndroom van Asperger (hoog-ontwikkeld autisme) lijdt en het tot universitair onderzoeker in de biologie heeft gebracht.¹⁴ Zij begrijpt de leefwereld van koeien—en begrijpt die beter dan die van mensen. Als ze naar een mens kijkt wordt er geen blik gewisseld, maar gaat er een redeneermachinerie in haar hoofd aan het werk die probeert te begrijpen wat de ander van haar wil. Dat soort problemen heeft ze gek genoeg dus niet met runderen.

Ik denk niet dat we echt *weten* wie zich met de gewenste soort van intimiteit tot ons verhouden—we hebben er geen theorie of wetenschappelijke verklaring over. We kunnen het ook niet beredeneren. Maar zien doen we het onmiddellijk—ook al kan het gebeuren dat we pas bij thuiskomst begrijpen hoe en wat. Wie van u houdt, wie u kunt vertrouwen, en meer van dat soort kennis is niet-falsifieerbaar, en toch weet u precies hoe het zit! U weet het omdat u het ziet—het is onmiddellijke kennis, geen beredeneerde of theoretische kennis. En ze is van cruciaal belang voor de menselijk samenleving. Zonder deze intieme perceptuele relaties valt de mensenwereld als een kaartenhuis ineen. De interpersoonlijke blik is de sine qua non van al het andere waar we voor staan.

Op twee manieren reageren mensen op de intimiteit in hun biologische kern: psychologisch, door angst, onzekerheid, gruwel, liefde, toewijding en fascinatie; en moreel (juridisch) door de biologie te reguleren. De moraal raakt m.i. niet aan de biologie van de particuliere ontmoeting tussen mensen, maar schrikt ervan weg door een universalisering (men zoekt de regel die in het particuliere geval aan de orde zou moeten zijn en legt die dan op). Die morele regels grijpen veeleer aan bij cultuur en religie dan bij de biologie van de humane interactie.

2. Is mijn lichaam vervreemdbaar? (Uitwijding)

Het is mij onduidelijk hoe een persoon zijn lichaam *bezit*. Mijn lichaam is veeleer de plek vanwaaruit mijn persoon de werkelijkheid waarneemt, een perspectief op de dingen, gebeurtenissen en andere personen. Wie ben ik om een formulier te ondertekenen waarin ik afstand

---

¹⁴ Zie ook Sacks 1995.

doe van mijn lichaam na mijn dood? En . . . afstand omwille van wat? Orgaandonatie lijkt beter te verdedigen dan een tentoonstelling van lichaamsresten waar nieuwsgierige mensen zonder direct medisch wetenschappelijke interesse zich eraan vergapen.¹⁵ Is mijn lichaam vervreemdbaar zoals mijn auto dat is? Ik meen van niet. Mijn lichaam is qua object bezit van mij, maar is qua persoon bezit van de anderen—personen die mij na staan en die bijdragen aan mijn status als persoon. Maar is het bezit van de persoon geen academische kwestie als het lichaam eenmaal overleden is—het lichaam is immers dood? Maar is de persoon mee overleden?

(a) Nick Ut “Cong Huynh, Vietnam”

(b) “Woman mourns relative killed in tsunami, Cuddalore, India, Tamil Nadu, 28 December 2004”, Arko Datta

Figuur 4: Iconische foto's

3. Iconische Foto's (Uitwijding)

Iconische Foto's vormen een mengeling van relikwieë en iconen. Omdat het foto's zijn, bieden ze wel degelijk iets wat causaal verbonden is met het afgebeelde (zoals de Mandelion), maar het zijn geen resten zoals het bot van paus Adrianus IV die een act van de verbeelding vereisen om tot leven te komen: foto's lijken ook op dat waarmee ze causaal verbonden zijn. Die causale link, is mijn stelling vormt de basis van de bewijskracht van foto's; de afbeelding zelf (de manier waarop de foto *lijkt op* de werkelijkheid) vormt haar bewaarkracht.

Wij noemen een foto iconisch als ze ons niet alleen een concrete gebeurtenis toont, maar ons ook laat denken aan en meevoelen met de gebeurtenissen om die ene particuliere gebeurtenis heen. Wat we zien is een pars-pro-toto voor het grotere geheel. Bekende voorbeelden zijn zowat allemaal World-Press Photo geweest.¹⁶

Twee dingen hierover: ten eerste: wat we in een iconische foto zien wijst ons op geen enkele manier op het feit dat hier een fotograaf bezig is geweest met het maken van een

¹⁵ Ik doel hier op de tentoonstellingen van plastinaten van Von Hagens, c.s. ¹⁶ Nick Ut “Cong Huynh, Vietnam”, The Associated Press. Trangbang, South Vietnam, 8 June 1972. Phan Thi Kim Phuc ontvlucht de plaats waar Zuid-Vietnamese vliegtuigen bij vergissing met napalm hebben gebombardeerd. (World Press Photo, 1972). “Woman mourns relative killed in tsunami, Cuddalore, India, Tamil Nadu, 28 December 2004”, Arko Datta, India, Reuters, 2004.

beeld (dat gold als een eis voor de Byzantijnse iconen en er wordt in deze foto's goed aan voldaan). Het betekent evenwel dat de fotograaf zich als een gluurder opstelt en daar zijn morele (ik denk: biologische) bezwaren tegen. Daarom, ten tweede, is het geen toeval dat fotografen zich vermoeien met uit te leggen hoezeer ze de gefotografeerde na het nemen van de foto onmiddellijk hebben geassisteerd (Nick Ut op zijn website), of hoe men geprobeerd heeft de individualiteit van de afgebeelden vast te stellen als ware het om hen iets van hun verloren persoon terug te geven.

Het is hierbij interessant om de rol van het maken van de afbeelding in ogenschouw te nemen. Wie een afbeelding maakt, doet iets (en beide keren kan men dit moreel beoordelen): met dat wat hij afbeeldt, en met degenen die de afbeelding straks zullen zien. Een van de problemen bij het beheer van medisch archief is juist dat de objecten een soort stille claim meedragen dat ze niet op immorele wijze verkregen of geproduceerd zijn, maar daarover veranderen de meningen.

Afbeeldingen van wat toen “primitieve volkeren” heette, worden nu geplaatst tegen een achtergrond van kolonialisme, en dus onderdrukking: de makers van de afbeeldingen hebben daar deel aan gehad, maar dat geldt m.i. ook voor degenen die naar de afbeeldingen kijken. Kijken naar de afbeelding (of het object) impliceert de kijker in het oorspronkelijke maken van de afbeelding.¹⁷

Wat ook opvalt is dat individualiteit een dubbelrol lijkt te spelen: bij iconische foto's doen we ons best hem te herstellen; bij het medisch archief doen we ons best hem weg te houden door resten en afbeeldingen te anonimiseren. Ik denk niet dat dit tegengesteld zijn. Het is bij iconische foto's nu eenmaal zo dat ze gemeengoed zijn geworden en over de hele wereld verspreid zijn. Er is geen teruggave mogelijk. De tweede-beste optie is dan de individualiteit van de afgebeelde tenminste inhoudelijk zo min mogelijk geweld aan te doen.

---

¹⁷ Zie ook mijn bespreking van KZ, een film van Rex Bloomstein uit 2005, op mijn weblog.